

Сейдакматова Э.Б., Гапарова А.Э.

И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университети
**МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ КУРАКТАГЫ БАЛДАРДЫН КЕБИНДЕГИ
КЕМЧИЛИКТЕРДИ ЖОЮУДАГЫ ҮЙ- БҮЛӨНҮН РОЛУ**

Сейдакматова Э.Б., Гапарова А.Э.

Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева
**ПРИЧИНЫ РЕЧЕВОГО РАССТРОЙСТВА У ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО
ВОЗРАСТА И РОЛЬ СЕМЬИ В ИХ КОРРЕКЦИИ**

Seydakmatova E.B., Gaparova A.E.

Kyrgyz State University named after I. Arabyev

**CAUSES OF DISORDERS IN PRESCHOOL CHILDREN AND THE ROLE OF THE
FAMILY IN THEIR CORRECTION**

Аннотация: Макалада мектепке чейинки курактагы балдардын сүйлөө речиндеги кемчиликтердин келип чыгуу себептери комплекстүү талдоого арналган. Изилдөөдө дислалия, дизартрия, фонетико-фонематикалык жетишсиздик, алалия жана афазия сыяктуу баланын кебиндеги бузулуулар каралат. Мээнин тилди иштетүүчү негизги борборлору - Брока жана Верника зоналары - балдардын сүйлөө жөндөмүн аныктоодо жана бузулууларды оңдоодо чечүүчү роль ойноору көрсөтүлөт. Макалада биологиялык, неврологиялык, тукумдук, социалдык жана үй-бүлөлүк факторлор деталдуу каралган. Айрыкча үй-бүлөнүн психологиялык абалы, социалдык чөйрөсү, ата-эненин билим деңгээли жана эмоционалдык туруктуулугу балдардын кебиндеги кемчиликтерин алдын алуу жана оңдоо процесстеринде биринчи жана негизги ролду ойноору белгиленген. Мектепке чейинки билим берүү стандарттары жана практикалык логопеддик тажрыйбаларга таянып, макалада үй-бүлө менен педагогдун тыгыз кызматташуусу аркылуу балдардын тилдик компетенттүүлүгүн калыптандыруунун эффективдүү жолдору сунушталат.

Түйүндүү сөздөр: үй-бүлө кемчиликтери, Брока зонасы, Верника зонасы, дислалия, дизартрия, алалия, афазия, фактор, компетенттүүлүк, көнүгүүлөр.

Аннотация. Данная статья посвящена всестороннему анализу причин нарушений развития речи и языка у детей дошкольного возраста. В исследовании рассматриваются такие расстройства, как дислалия, дизартрия, фонетико-фонемические дефициты, алалия и афазия. Показано, что основные центры обработки речи в мозге — зоны Брока и Вернике — играют решающую роль в формировании речевых способностей детей и коррекции нарушений. В статье подробно

рассматриваются биологические, неврологические, генетические, социальные и семейные факторы. Отмечено, что психологическое состояние семьи, ее социальная среда, уровень образования родителей, эмоциональная устойчивость играют первостепенную и главную роль в процессах профилактики и коррекции дефектов речи детей. В статье на основе стандартов дошкольного образования и практического логопедического опыта предлагаются эффективные пути развития языковой компетенции детей на основе тесного сотрудничества семьи и педагога.

Ключевые слова: семейные расстройства, зона Брока, зона Вернике, дислалия, дизартрия, алалия, афазия, фактор, компетентность, упражнения.

Abstract. This article provides a comprehensive analysis of the causes of speech and language development disorders in preschool-aged children. The study examines disorders such as dyslalia, dysarthria, phonemic deficits, alalia, and aphasia. It has been shown that the brain's primary speech processing centers - Broca's and Wernicke's areas - play a crucial role in developing children's speech abilities and correcting speech disorders. The article examines in detail the biological, neurological, genetic, social, and familial factors involved. It is noted that the psychological state of the family, its social environment, the level of education of parents, and emotional stability play a primary and main role in the processes of prevention and correction of speech defects in children. The article, based on preschool education standards and practical speech therapy experience, proposes effective ways to develop children's language competence through close cooperation between family and teacher.

Key words: family disorders, Broca's area, Wernicke's area, dyslalia, dysarthria, alalia, aphasia, factor, competence, exercises.

Киришүү. Сүйлөө адамдын жогорку психикалык функцияларынын бири болуп эсептелип, ал физиологиялык механизмдердин, психологиялык процесстердин жана

социалдык тажрыйбанын өз ара аракеттенүүсүнүн натыйжасында калыптанат. Заманбап педагогика жана логопедия илиминде сүйлөө жөн гана байланыш каражаты катары эмес, баланын инсандык, таанып-билүү жана эмоционалдык өнүгүүсүн камсыз кылган татаал функционалдык система катары каралат. Ушул себептен улам сүйлөө өнүгүүсүндөгү ар кандай бузулуу баланын жалпы психикалык өнүгүүсүнө түздөн-түз таасир этет. Логопедия илиминин негиздөөчүлөрүнүн бири Р.Е.Левина [9] сүйлөөнү баланын психикалык өнүгүүсүнүн интегралдык көрсөткүчү катары аныктаган. Р. Е.Левинанын көп жылдык изилдөөлөрү 1968-жылы жарык көргөн "Сүйлөө терапиясынын теориясынын жана практикасынын негиздери" аттуу китепте [9] топтолгон. Анын илимий концепциясында "сүйлөө бузулуулар өз алдынча изоляцияланган кемчилик катары эмес, баланын психикалык функцияларынын өз ара байланышкан системасындагы бузулуу" [9, 84-б.] катары каралат. Бул көз караш баланын сүйлөөсүн анын эс тутуму, ой жүгүртүүсү, кабыл алуусу жана эмоциялык абалы менен бирдикте изилдөөнү талап кылат. Мындай системалуу мамиле коррекциялык-педагогикалык иштин натыйжалуулугун жогорулатат.

М.Е.Хватцев [12] да сүйлөө өнүгүүсүндөгү кемчиликтерди комплекстүү карап чыгып, "алардын келип чыгышында биологиялык жана социалдык факторлордун өз ара байланышын" [12] белгилеген. Анын пикиринде, сүйлөө кемчилиги баланын чөйрө менен болгон өз ара аракеттенүүсүн чектеп, социалдык тажрыйбаны өздөштүрүү процессин жайлатат. Натыйжада баланын жалпы өнүгүү темпи төмөндөп, кийинки окуу ишмердүүлүгүндө кошумча кыйынчылыктар жаралат.

Маселенин жалпы мазмуну. Чет өлкөлүк психологиялык-педагогикалык изилдөөлөрдө тилдин өнүгүүсү баланын когнитивдик жетилүүсү менен тыгыз байланышта каралат. Француз психологу Жан Пиаже тилди баланын интеллектуалдык өнүгүүсүнүн натыйжасы катары түшүндүргөн. Анын теориясына ылайык, бала айлана-чөйрөнү таанып-билүү процессинде белгилүү бир когнитивдик деңгээлге жеткенден кийин гана тилди активдүү өздөштүрө баштайт. Демек, Пиаже тил өнүгүүсүн ой жүгүртүүнүн эволюциясынын көрсөткүчү катары караган.

Мындай көз карашка салыштырмалуу Л.С.Выготский [4] "тил менен ой жүгүртүүнүн ортосундагы өз ара шарттуулукту" [4, 102-б.] терең илимий негиздеп берген. Анын маданий-тарыхый теориясында тил баланын психикалык өнүгүүсүнүн негизги кыймылдаткыч күчү катары каралат. Выготскийдин пикиринде, "тил биринчи кезекте социалдык феномен болуп саналат жана бала аны чоңдор менен болгон өз ара аракеттенүү процессинде" [4, 185] өздөштүрөт. Баштапкы этапта сүйлөө тышкы, социалдык мүнөзгө ээ болуп, кийинчерээк ички сүйлөөгө айланып, ой жүгүртүүнүн куралы болот.

Бул теория баланын сүйлөө өнүгүүсүндө социалдык чөйрөнүн ролун өзгөчө белгилейт. Үй-бүлөдөгү баарлашуунун сапаты, чоңдордун бала менен болгон сөздүк өз ара аракеттенүүсү, эмоциялык колдоо жана тилдик стимулдар сүйлөө өнүгүүсүнүн негизги шарттары болуп саналат. Эгерде бала социалдык жактан жетиштүү деңгээлде стимулдаштырылбаса, анда анын тил өнүгүүсү жайлап, сүйлөө кемчиликтери пайда болушу мүмкүн.

Выготскийдин [4] илимий мурастарында «жакынкы өнүгүү зонасы» [4, 73-б.] түшүнүгү өзгөчө мааниге ээ. Бул түшүнүккө ылайык, бала өз алдынча аткара албаган, бирок чоңдордун же теңтуштардын жардамы менен аткара алган иш-аракеттер тил өнүгүүсүнүн өсүү потенциалын түзөт. Демек, сүйлөө кемчиликтерин оңдоодо педагог жана ата-эне баланын мүмкүнчүлүктөрүн эске алып, туура уюштурулган социалдык өз ара аракеттенүүнү камсыз кылышы зарыл.

Сүйлөө функцияларынын нейрофизиологиялык негизи. "Сүйлөө ишмердүүлүгү – бул адамдын жогорку психикалык функцияларынын татаал системасы болуп, мээнин бир нече аймактарынын өз ара аракеттенүүсү" [5, 22-б.] менен ишке ашат. Нейропсихологиялык изилдөөлөр көрсөткөндөй, мектепке чейинки курактагы балдардын сүйлөө өнүгүүсү

негизинен мээнин сол жарым шарында жайгашкан Брока жана Верника зоналарынын функционалдык активдүүлүгүнө көз каранды. Брока зонасы сүйлөөнү өндүрүүгө, башкача айтканда, сөздү түзүүгө жана артикуляциялоого жооп берет. Ал эми Верника зонасы сөздү кабыл алуу, түшүнүү жана маанисин аныктоо функцияларын аткарат. Бул аймактардын нормалдуу иштеши баланын сүйлөө жөндөмүнүн сапатын жана туура сүйлөө кыймылдарын камсыз кылат.

Нейропсихологиялык изилдөөлөрдө белгиленгендей, бул зоналардын жетишсиз иштеши же органикалык жабыркашы алалия, афазия жана дизартрия сыяктуу татаал сүйлөө бузулууларын пайда кылат. Мисалы, Брока зонасынын жабыркашы сөз өндүрүүдө кыйынчылыктарды жаратса, Верника зонасынын бузулушу тилди түшүнүүгө тоскоолдук кылат. Т. Б. Филичеванын изилдөөлөрү көрсөтүп тургандай, нейрофизиологиялык өзгөчөлүктөрдү эске албай жүргүзүлгөн коррекциялык иштер көбүнчө натыйжа бербейт. Бул логопеддерге жана педагогдорго сүйлөө кемчиликтерин оңдоодо индивидуалдуу, функционалдык мүмкүнчүлүктөрдү эске алган методдорду колдонуу зарылдыгын көрсөтөт. Бирок нейрофизиологиялык аспектилерди үй-бүлөлүк шартсыз карап чыгуу жетишсиз. Изилдөөлөргө ылайык, ата-эненин бала менен баарлашуу деңгээли, үй-бүлөдөгү сөз байлыгы жана моционалдык климат баланын мээнин сүйлөө зоналарын стимулдаштырууда түздөн-түз роль ойнойт. Үй-бүлө балага тилди колдонуу үчүн бай жана туруктуу социалдык чөйрө түзө алганда, Брока жана Верника зоналарынын функционалдык активдүүлүгү тез өнүгөт.

Мисалы, ата-эненин күнүмдүк баарлашуусу, окуу жана ойноо оюндарын колдонуу мээни стимулдаштырып, сөздү туура өнүктүрүүгө жардам берет. Ошондуктан мектепке чейинки курактагы балдардын сүйлөө кемчиликтерин алдын алуу жана оңдоо педагогикалык жана логопеддик тажрыйбада гана эмес, үй-бүлө менен тыгыз кызматташуу аркылуу эффективдүү ишке ашат. Ата-энелер баланын сүйлөө көнүгүүлөрүнө активдүү катышып, туура сөз байлыгын сунуштап, эмоционалдык колдоону камсыз кылышы зарыл. Бул ыкма мээнин функционалдык аймактарын стимулдаштырып, сүйлөө бузулууларын минималдаштырууга көмөктөшөт.

Ошентип, нейрофизиологиялык негиз менен үй-бүлөлүк факторлордун өз ара аракеттениши мектепке чейинки курактагы балдардын тилдик компетенттүүлүгүн калыптандырууда чечүүчү мааниге ээ. Педагог жана логопед үй-бүлөнүн ролун активдүү интеграциялап, бала үчүн туруктуу стимулдаштырылган социалдык чөйрө түзүү менен сүйлөө процессин натыйжалуу жакшырта алат.

Мектепке чейинки куракта кездешүүчү сүйлөөдөгү бузулуулар - “эрте жашынан баштап, балада жашоого карата өз алдынча көз карашты, салыштырып-талдоону, ар бир окуя, көрүнүштүн тегерегинде адилет, калыс пикир чыгаруусуна багытташыбыз зарыл болуп саналат” [1, 97-б.]. Мектепке чейинки курактагы балдар арасында сүйлөө бузулуулар ар түрдүү формада кездешет жана алар баланын жалпы психикалык жана социалдык өнүгүүсүнө түздөн-түз таасир этет. Педагогикалык жана логопеддик практикада эң көп катталган сүйлөө кемчиликтери – дислалия, фонетико-фонематикалык жетишсиздик жана дизартрия. Ар биринин өзгөчөлүктөрү жана келип чыгуу себептери бар, бирок бардык учурда ата-эненин жана үй-бүлөнүн ролу чечүүчү болуп саналат.

Дислалия – бул баланын айрым тыбыштарды туура айта албай, аларды өзгөртүп же алмаштырып колдонуусу менен мүнөздөлгөн бузулуу. Дислалия көбүнчө артикуляциялык аппараттын жетишсиз өнүгүшү же фонематикалык кабыл алуунун алсыздыгы менен байланыштуу. Бул учурда бала тилдин кыймылдарын туура жүргүзө албайт, айрым сөздөрдү туура эмес айтуусу мүмкүн. Ата-энелер бала менен күнүмдүк баарлашууда туура айтуу үлгүсүн көрсөтүп, тилди стимулдаштыруучу оюндарды колдонушу зарыл. Мисалы, сүрөттөгү предметтерди аттоо, ырларды жана тактамаларды кошо айтуу, жөнөкөй сөздөрдү

бөлүп айтуу – дислалияны алдын алууда жана оңдоодо эффективдүү ыкмалар болуп саналат.

Фонетико-фонематикалык жетишсиздик – бул баланын тыбыштарды айырмалоо, талдоо жана жалпылоо жөндөмүнүн бузулушу менен мүнөздөлөт. Натыйжада бала сөздөгү маанини туура эмес түшүнүп, кээде ойду туура жеткире албай калат. Бул кемчилик кийинчерээк окуу жана жазуу көндүмдөрүнө терс таасир этет, себеби фонематикалык түшүнүк менен окуу-сызуу көндүмдөрү тыгыз байланышта. Ата-энелер бул учурда бала менен сөз оюндарын өткөрүп, фонематикалык сезимди өнүктүрүүчү көнүгүүлөрдү үйдө активдүү жүргүзүшү керек. Мисалы, сөздөгү баштапкы тыбыштарды бөлүп айтуу, үндүү жана үндүсүз тыбыштарды айырмалоо, кыска айтып берилген сөздөрдү туура кайра айтуу – фонетикалык көндүмдөрдү күчөтөт.

Дизартрия – бул борбордук нерв системасынын органикалык жабыркашынын натыйжасында сүйлөө моторикасынын бузулушу болуп саналат. Дизартрияда бала сөздү чыгарууда муундарды, тилди жана эриндерди туура колдонбойт, сүйлөө, тембр жана ритмде бузулуулар байкалат. Бул учурда комплекстүү коррекциялык жардам зарыл, анда логопеддик көнүгүүлөр үй-бүлөлүк колдоо менен айкалыштырылуусу керек. Ата-энелер күнүмдүк жашоо процессинде бала менен артикуляциялык көнүгүүлөрдү орноштурса, сөз өндүрүү жөндөмү тез өнүгөт. Мисалы, түшүнүктүү айтуу, сөздөрдү жай айтуу, тил жана эрин кыймылдарын туура аткаруу оюн түрүндө иштелип чыгат.

Ата-энелер баланын күнүмдүк баарлашуусунда туура сөз үлгүлөрүн көрсөтүп, сөз байлыгын байытууга жана эмоционалдык колдоону камсыздоого милдеттүү. Үй шартында жүргүзүлгөн стимулдаштыруучу көнүгүүлөр мээнин функционалдык зоналарын активдештирип, сүйлөө жана тилдик өнүгүүнү тереңдетет. Сүйлөө бузулууларын шарттаган факторлордун маанилүү бөлүгүн биологиялык себептер түзөт. Аларга кош бойлуулук учурундагы патологиялар, төрөттөгү жаракаттар, кислород жетишсиздиги, эрте төрөлүү, инфекциялык оорулар жана нерв системасынын өнүгүүсүндөгү бузулуулар кирет. М.М.Кольцованын изилдөөлөрүндө көрсөтүлгөндөй, нерв системасынын функционалдык жетилбегендиги мектепке чейинки курактагы балдардын сүйлөө функцияларынын кеч калыптанышына, тыбыштарды туура айта албай калуусуна жана тилди түшүнүүдө көйгөйлөргө алып келет. Ошондуктан сүйлөө өнүгүүсүнө биологиялык факторлордун таасирин баалоо коррекциялык иш-аракеттерди туура пландаштырууда негизги шарт болуп эсептелет.

Биологиялык жана тукумдук факторлор. Мындан тышкары, тукумдук факторлор дагы маанилүү роль ойнойт. Кээ бир үй-бүлөлөрдө сүйлөө кемчиликтеринин муундан муунга өтүшү байкалат, бул баланын генетикалык өзгөчөлүктөрү менен байланыштуу. Бирок илимий изилдөөлөр көрсөткөндөй, тукумдук фактор өз алдынча чечүүчү шарт эмес, ал социалдык чөйрө жана педагогикалык таасир менен айкалышканда гана баланын сүйлөө өнүгүүсүнө олуттуу таасир тийгизет. Бул жерде үй-бүлөнүн жана ата-эненин ролу өзгөчө мааниге ээ. Ата-энелер биологиялык жана тукумдук факторлордун таасирин баалоодо биринчи чепти түзөт, себеби алар баланын күнүмдүк жашоосундагы стимулдарды, баарлашууну жана тилдик чөйрөнү түзөт. Мисалы, эгерде бала тукумдан келген фонетикалык же артикуляциялык өзгөчөлүктөргө ээ болсо, ата-энелердин колдоосу жана үйдө уюштурулган туура стимулдаштыруу маанилүү. Алар балага туура сөз үлгүлөрүн көрсөтүп, сүйлөө көнүгүүлөрүн оюн түрүндө өткөрүү менен нейропсихологиялык механизмдерди активдештирүүгө жардам берет.

Ошондой эле ата-энелердин психологиялык жана эмоционалдык абалы баланын сүйлөө өнүгүүсүнө түздөн-түз байланыштуу. Жалпы, колдоочу үй-бүлөлүк чөйрө баланын нерв системасынын функционалдык мүмкүнчүлүктөрүн стимулдаштырат, ал эми стресстүү, сөзсүз жана басымдуу чөйрө мээнин тилдик зоналарынын активдүүлүгүн төмөндөтүшү мүмкүн. Бул факторлорду эске алуу менен педагогдор үй-бүлө менен

биргеликте бала үчүн оптималдуу стимулдаштырылган тилдик чөйрөнү түзө алышат. Ошентип, биологиялык жана тукумдук факторлор сүйлөө өнүгүүсүнө негизги шарттарды түзсө, ата-энелердин ролу бул шарттарды оптималдаштырып, коррекциялык жана профилактикалык иш-чараларды натыйжалуу жүзөгө ашырууда чечүүчү болуп эсептелет. Үй-бүлөлүк колдоо, туруктуу баарлашуу, оюн жана көнүгүүлөрдү колдонуу баланын мээнин функционалдык зоналарын стимулдаштырып, сүйлөө кемчиликтеринин тереңдеп кетишин алдын алат.

Үй-бүлөлүк жана социалдык чөйрөнүн таасири. Мектепке чейинки курактагы балдардын сүйлөө өнүгүүсү биринчиден үй-бүлөлүк чөйрөдө формалаша баштайт. Ата-эненин бала менен баарлашуу деңгээли, үй-бүлөнүн эмоционалдык абалы, сөз байлыгы, маданий деңгээли жана күнүмдүк баарлашуулар баланын тилдик компетенттүүлүгүнө түздөн-түз таасир этет. Л. И. Божович жана Ш. А. Амонашвилинин изилдөөлөрүндө көрсөтүлгөндөй, жылуу жана колдоочу үй-бүлөлүк атмосфера балада психикалык жана тилдик өнүгүүнүн негизги шарттарын түзөт. Баланын ой жүгүртүүсү, сөздү кабыл алуу жана туура колдонуу жөндөмү үй-бүлөдөгү активдүү жана эмоционалдык стимулдаштыруу аркылуу өнүгөт. Ата-энелердин бала менен баарлашуусу сапаттуу жана үзгүлтүксүз болгондо, баланын тилдик компетенттүүлүгү тез өнүгөт. М.Е.Хватцеванын [12] жана Р.Е.Левинанын [9] эмгектеринде айтылгандай, үй-бүлө баланын сөз байлыгын байытуучу, ой жүгүртүүсүн активдештирүүчү жана сүйлөө моторикасын стимулдаштыруучу негизги чөйрө болуп саналат. Мисалы, ата-эне күнүмдүк турмуштук окуяларды сүрөттөп берүү, сүрөттөрдү атоо менен талкуулоо, окуяларды кайра айтып берүү аркылуу баланын фонематикалык, артикуляциялык жана сөздүк жөндөмдөрүн өнүктүрө алат. Социалдык факторлор да баланын сүйлөө өнүгүүсүнө маанилүү таасир этет. Обочолонгон балдар же социалдык стимулсуз чөйрөдө чоңойгон балдарда тилдик жөндөмдөрдүн калыптануусу жай болот. Ошондой эле, ата-эненин балага көңүл бурбоосу, жетиштүү сөз стимулдарын бербеши же тескерисинче, ашыкча талап коюусу сүйлөө кемчиликтерин күчөтүп, тереңдетиши мүмкүн. В.В.Давыдов жана Н.А.Жданов белгилегендей, социалдык өз ара аракеттенүү баланын ички сүйлөөсүнүн жана ой жүгүртүүсүнүн негизги кыймылдаткычы болуп саналат.

Демек, социалдык чөйрөнүн жетишсиздиги же стресс баланын тилдик функцияларынын активдүүлүгүн төмөндөтөт. Ата-энелердин ролу бул контекстте комплекстүү жана көп тараптуу. Биринчиден, алар бала үчүн туруктуу эмоционалдык колдоо жана позитивдүү социалдык стимул түзүшү керек. Экинчиден, үй-бүлө күнүмдүк баарлашууда тилдик моделдерди көрсөтүп, сөздөрдү туура колдонууга жардам бериши зарыл.

Үчүнчүдөн, социалдык өз ара аракеттенүүлөрдү кеңейтүү үчүн ата-энелер балага достор менен оюндарды уюштуруп, коомдук чөйрө менен байланыштарын активдештириши керек. Ата-энелердин активдүү катышуусу педагогикалык иштердин натыйжалуулугун бир топ жогорулатат. Мисалы, логопеддик көнүгүүлөрдү үйдө улантуу, сөз оюндарын колдонуу жана окуяларды сүрөттөп берүү аркылуу бала сөздүк жана фонетикалык жөндөмдөрдү көнүгүп, сүйлөө кемчиликтерин азайтат. Ушул себептен, үй-бүлө менен педагогдун тыгыз кызматташуусу мектепке чейинки курактагы балдардын сүйлөө жана тил өнүгүүсүнүн натыйжалуу шарттарын түзөт. Ошентип, үй-бүлөлүк жана социалдык чөйрөнүн таасири сүйлөө өнүгүүсүнүн негизги шарттарын аныктайт. Ата-энелер балага туруктуу стимулдаштырууну, эмоционалдык колдоону жана социалдык өз ара аракеттенүүнү камсыз кылган учурда, сүйлөө бузулууларын алдын алуу жана оңдоо процесси натыйжалуу жүргүзүлөт. Ата-энелер менен педагогдун биргелешкен иши баланын тилдик компетенттүүлүгүн калыптандыруунун негизги механизми болуп эсептелет.

Педагог жана үй-бүлөнүн кызматташуусунун педагогикалык мааниси. Мектепке чейинки билим берүү стандарттарына ылайык, балдардын сүйлөө өнүгүүсүндөгү кемчиликтерди алдын алуу жана коррекциялоо комплекстүү жана системалуу мамилени талап кылат. Бул процессте педагог, логопед жана ата-эненин биргелешкен ишмердүүлүгү өзгөчө мааниге ээ. Колледждин мугалимдери келечектеги педагогдорду даярдоодо үй-бүлө менен кызматташуунун эффективдүү моделдерин өздөштүрүүгө тийиш.

Практикалык логопедиялык тажрыйба көрсөткөндөй, үй шартында системалуу жүргүзүлгөн көнүгүүлөр жана оюн технологиялары коррекциялык иштердин натыйжалуулугун кыйла жогорулатат. Педагогдор ата-энелерге методикалык сунуштарды так жана жеткиликтүү формада берүү менен үй-бүлөнүн катышуусун максималдуу активдештириши зары. Бул процесс төмөнкүдөй жүргүзүлөт:

1. Педагог үй-бүлөгө көнүгүүлөрдүн максаты жана жүргүзүү ыкмасын түшүндүрөт.

2. Ата-энелер күнүмдүк баарлашууда жана оюндарда бул көнүгүүлөрдү ишке ашырып, баланын тилдик көндүмдөрүн стимулдаштырат.

3. Педагог тыкыр мониторинг жүргүзүп, керектүү өзгөртүүлөрдү сунуштайт жана натыйжаларды баалайт.

Педагогдун үй-бүлөгө методикалык таяныч көрсөтүүсү жана ата-эненин активдүү катышуусу баланын тилдик кемчиликтерин минималдаштырууга жана социалдык өз ара аракеттенүү жөндөмдөрүн өнүктүрүүгө мүмкүндүк түзөт. Баланын сүйлөө кемчиликтерин жоюуда үй шартында жасала турган көнүгүүлөр *жөнөкөй, кызыктуу жана системалуу* болушу керек. Алар негизинен үч багытка бөлүнөт:

1. *Фонетикалык жана артикуляциялык көнүгүүлөр*

- *Тил, эрин жана жаак көнүгүүлөрү:* мисалы, тилди өйдө-ылдый, солго жана оңго жылдыруу, эриндерди өйдө-ылдый кыймылдатуу, жаак булчуңдарын чыңдоо. Бул көнүгүүлөр дизартрия жана артикуляциялык бузулууларды оңдоого багытталат.

- *Тыбыштарды туура айтуу көнүгүүлөрү:* логопед белгилеген конкреттүү тыбыштарды сөз ичинде жана сөздөрдү айта берүү. Мисалы, “с” тыбышын туура айтууга көндүрүү үчүн сөздөрдү жана кыска окуяларды колдонуу.

2. *Сөздүк жана лексикалык көнүгүүлөр*

- *Сүрөттөр боюнча баяндама:* баладан сүрөттү сүрөттөп, окуяны айтып берүүсүн сурануу.

- *Сөздөрдү категориялоо:* буюмдарды топторго бөлүү (мал-жаныбар, тамак-аш, оюнчуктар).

- *Синонимдер жана антонимдер менен оюн:* сөздөрдүн маанисин түшүндүрүү, туура колдонуу.

3. *Сүйлөө жана ой жүгүртүүнү стимулдаштыруучу көнүгүүлөр*

- *Оюндар аркылуу сүйлөө:* рольдуу оюндар, кукла же жаныбарлар менен окуяларды ойноо.

- *Сценарий боюнча баяндама:* балага кечки окуяларды же күнү болгон окуяларды айтып берүү.

- *Ритм жана ыр:* ыр айтуу, кыска ритмдүү сөздөрдү колдоо, бул сөздү кабыл алуу жана артикуляцияны өнүктүрөт.

4. *Практикалык сунуштар*

- Көнүгүүлөр күн сайын кыска, бирок системалуу жүргүзүлүшү керек (5-15 мүнөт).

- Баланын ийгиликке жетишүүсү *чындап бааланып*, мотивация берүүчү элементтер колдонулушу керек (стикерлер, аплодисменттер, позитивдүү сөздөр).

- Логопеддик көнүгүүлөр *оюн формасында* өтсө, бала кызыгып, активдүү катышат.

• Үй-бүлө жана педагог жыйынтыкка күн сайын көз салуу менен зарыл болгон өзгөртүүлөрдү киргизишет.

Корутунду. "...Эрте балалык куракта баланын сүйлөөсү, чоңдор жана башка балдар менен баарлашуу каражаты катары, алар катышып жаткан практикалык иш-аракетке же баарлашуу жүрүп жаткан же жүрүүчү визуалдык кырдаалга түздөн-түз байланыштуу болот. Бул курактагы бала, адатта, чоңдор менен биргеликте же алардын жардамы менен иш-аракеттерди жасайт; ошондуктан алардын баарлашуусу кырдаалдык мүнөздө болот. Бул сүйлөөгө өзгөчө форма берет — көпчүлүк учурларда диалогдук болгон кырдаалдык сүйлөө. Бул сүйлөө чоңдордун суроолоруна, иш-аракет учурунда пайда болгон кыйынчылыктарга байланыштуу чоңдорго берилген суроолорго, белгилүү бир муктаждыктарды канааттандыруу талаптарына же акырында, баланын айланадагы чындыктын объектилери жана кубулуштары менен таанышуусу учурунда пайда болгон суроолорго жооп берүүдөн турат. Баланын эрте балалык курагындагы диалогдук сүйлөө формасы баланын өз алдынчалыгынын жетишсиздигинин, анын ишмердүүлүгүнүн чоңдордун ишмердүүлүгүнөн ажырагыстыгынын кесепети жана ошол эле учурда көрүнүшү Д.Б. Элькониндин "Мектепке чейинки курактагы сүйлөөнүн өнүгүшү" [13] аттуу эмгегинде айтылган. Ата-энелерди оозеки баарлашууну өнүктүрүүнү стимулдаштыруу процессине активдүү тартуу кадимки сүйлөө чөйрөсүн, чоң киши менен баланын ортосундагы табигый баарлашуу үчүн жагымдуу, эмоционалдык жактан күчтүү атмосфераны түзүүгө жардам берет.

Биринчиден, ата-энелерге балдардын эң көп колдонгон алгачкы сөздөрүнүн тизмесин камтыган анкета сунушталышы керек — бул белгилүү бир баланын сүйлөө өнүгүшү жөнүндө кошумча маалымат алуунун бир натыйжалуу жолу [13, 223-232-бб.]. Мектепке чейинки балдардын кебиндеги кемчиликтерди оңдоо логопед менен үй-бүлөнүн биргелешкен иш-аракетин талап кылат. Үй шартында аткарылган көнүгүүлөр фонетикалык, артикуляциялык, сөздүк жана ой жүгүртүүгө багытталган болушу керек. Бул процесс системалуу жана оюндуу жүргүзүлгөндө, баланын сүйлөө көндүмдөрү тез жана натыйжалуу өнүгөт.

Адабияттар:

1. Мусаева В.И. "Кенже класстарда кыргыз тилин окутуунун заманбап проблемалары" / В.И. Мусаева, А.Э. Гапарова, Д.К. Байбосова // Эл агартуу. – 2026. – № 6. — С. 95-100
2. Алифанова Е.А. Логопедические рифмовки и миниатюры. Пособие для логопедов и воспитателей лого групп / Е.А. Алифанова, Н.Б.Егорова. — М.: «ГНОМ-ПРЕСС», 1999. — 80 с
3. Логопедия: Учебник для студентов дефектол. фак. пед. вузов / Под ред. Л.С. Волковой, С.Н. Шаховской
4. Выготский Л. С. Мышления и речь / Л.С. Выготский. – Собр. соч. — М., 1982. — Т. 2. С. 6—361.
5. Жинкин Н. И. Речь как проводник информации / Н. И. Жинкин. — М., 1982.
6. Леонтьев А. Н. Проблемы развития психики / А. Н. Леонтьев. — М., 1981.
7. Леонтьев А. А. Язык, речь, речевая деятельность / А. А. Леонтьев — М., 1969.
8. Лурия А. Р. Основы нейропсихологии / А. Р. Лурия. — М., 1973. — С. 374.
9. Основы теории и практики логопеда / Под ред. Р. Е. Левиной. — М., 1968. — С. 7-230
10. Понятийно-терминологический словарь логопеда / Под ред. В.И. Селиверстова, — М., 1997.
11. Правдина О. В. Логопедия / О. В. Правдина. — М., 1973. — С. 5-8.
12. Хватцев М. Е. Логопедия / М. Е. Хватцев. — М., 1959. — С. 5-14.
13. Эльконин Д.Б. Мектепке чейинки курактагы сүйлөөнүн өнүгүшү / Д.Б. Эльконин. — М.: 2003